

Ewa Białek

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Rosyjska depesza kondolencyjna – wzorzec gatunkowy

Co to jest depesza kondolencyjna?

Leksem *depesza* ma dwa znaczenia, pod którymi kryją się odrębne gatunki tekstowe. Depeszą jako gatunkiem prasowym posługują się agencje informacyjne (por. depesze PAP, depesze agencyjne), pod tym mianem funkcjonuje też telegram, zwykle mający charakter okolicznościowy (np. telegram z życzeniami). Dane znaczenie obejmuje swym zakresem i gatunek znany z korespondencji dyplomatycznej, czyli depeszę dyplomatyczną [ISJP 2000, 1, 258; USJP 2003, 1, 587]. W definicjach słownikowych podkreśla się, że depesze przesyłane są pilnie, drogą telegraficzną (stąd synonimiczność z telegramem [zob. SS 1998, 77; Sutor 2008, 277])¹, dziś korzysta się z nowych kanałów przesyłowych. Przykładem depeszy dyplomatycznej jest depesza kondolencyjna², w której głowy państw składają wyrazy współczucia w związku z tragicznym wydarzeniem dotyczącym dane państwo i jego naród. Depesze są przykładem ścisłej korespondencji dyplomatycznej, obieg dokumentu dokonuje się na najwyższym szczeblu, między głowami państw (o typach korespondencji dyplomatycznej zob. [Sutor 2008]).

Tomasz Orłowski, wyjaśniając etymologię słowa *depesza*, odwołuje się do XIV-wiecznej tradycji dyplomatycznej i dokumentu w postaci raportu pod nazwą *dispacci* [Orłowski 2015, 282]. Depesza w wąskim znaczeniu specjalistycznym oznacza tekst zamknięty, szyfrogram [Sutor 2010, 84], por. *depesza cyfrowa* [USJP 2003, 1, 587]. W przypadku depeszy kondolencyjnej nastąpiło przejście ogólnej nazwy gatunkowej – tekst pilny, wysyłany natychmiast, ale w odróżnieniu od wiadomości zakodowanej przekazuje się go drogą clarisową, czyli jako tekst jawny [Orłowski 2015, 282], zob. przykłady clarisów z depeszami [tamże, 283–287], por. także [Sutor 2008, 278]. Poza funkcją niesienia treści etykietalnych, która jest przypisana depeszom okolicznościowym (gratulacyjnym, kondolencyjnym), za pomocą depeszy mogą być przekazywane pełnomocnictwa, ale – jak zaznacza Sutor – odbywa się

¹ Fr. *dépêche, dépêcher* – wysłać pośpiesznie, pilnie, ‘спешно отправлять’ [ТСРЯ 2008, 191].

² W jednej z prac Julian Sutor operuje nazwą *telegram kondolencyjny* [Sutor 2016, 397–398], która w niniejszym artykule będzie stosowana wymiennie z podaną w tytule. W literaturze przedmiotu używa się także określenia *nota kondolencyjna, list kondolencyjny* [Sutor 2008, 234; Orłowski 2015, 281; Sutor 2016, 478–479].

to „wyjątkowo” [Sutor 2012, 424]. Od depeszy kondolencyjnej należy odseparować notę żałobną, będącą oficjalnym dokumentem z powiadomieniem o odejściu konkretnej osoby (rządzącego, zasłużonego obywatela kraju), w tym „o terminie, miejscu i czasie składania wizyt kondolencyjnych, wyłożeniu księgi kondolencyjnej, o dacie pogrzebu itd.” [Sutor 2008, 234]. Jej nadawcą jest państwo (MSZ, placówka dyplomatyczna), które dana smutna okoliczność dotyka bezpośrednio, depeszę kondolencyjną przygotowuje zaś strona przeciwna.

Cel badań

Za obiekt badań wybrano rosyjską depeszę kondolencyjną oraz jej wzorzec gatunkowy, rozumiany jako „zbiór reguł”, determinujących architekturę tekstu, jego stronę poznawczą i pragmatykę [zob. Wojtak 2004, 16]. Poza zdiagnozowaniem formalnych cech dystynktywnych (segmentacja treści, tytuł, formuły inicjalne i finalne, objętość tekstu) dociekania zmierzają ku analizie sposobów werbalizacji założenia illokucyjnego – wyrażania żalu, współczucia w sytuacji, kiedy stronami w akcie komunikacyjnym są państwa i ich zwierzchnicy, narody (kondolencje jako ekspresywny akt mowy, akt etykiety językowej realizowany w sytuacji oficjalnej)³. Teoretyczno-materiałowe badania nad depeszą jako gatunkiem są rekonesansowe, służą potrzebom projektu leksykograficznego „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”⁴. Terminowi *depesza kondolencyjna* w języku rosyjskim odpowiada *телеграмма соболезнования* (z wariantem *телеграмма с соболезнованиями*), nazwę ustalono dzięki wskazaniom źródeł tekstowych (odpowiednik podaje także źródło leksykograficzne – *телеграмма с соболезнованием* [SDwor 1969, 731]). W ruszczyźnie leksemy *депеша* i *телеграмма* pokrywają się w znaczeniu pilnej wiadomości, aczkolwiek przy opisie tej relacji dziś zamieszcza się kwalifikator *устар.*, ograniczający ich wymiennność [ТСРЯ 2008, 191, 974, БССиА 2016, 579].

Materiał empiryczny

Korpus badawczy utworzyło 150 tekstów – 50 depesz kondolencyjnych (korpus podstawowy) oraz 100 komunikatów z informacją o złożeniu kondolencji przez głowę państwa (korpus uzupełniający). Są to teksty odmienne gatunkowo i choć powstają

³ Określenie kondolencji językowym aktem etykiety stosują za: [Marcjanik 2001, 45–46].

⁴ Zob. Białek 2015, 137–149. W trakcie badań gromadzi się rosyjsko-polskie pary przekładowe, ekscerpowane i ustalone wg metodologicznego klucza Tekst – Autor – Słownik, co oznacza, że materiału empirycznego dostarczają teksty (*Текст*), autor dokonuje oceny jednostek (znaczenie, wielkość), zestawia pary przekładowe (*Автор*), wyniki badań konfrontowane są z danymi leksykografii dwujęzycznej (*Словник*).

w związku z tym samym faktem (tragiczne w skutkach zdarzenie), to realizowane za ich pośrednictwem intencje komunikacyjne nie są tożsame – depesza bezpośrednio wiąże się z wyrażeniem aktu kondolencji, komunikat zaś jest przekazem o nim, skierowanym do opinii publicznej oraz mediów. Komunikat odwołuje się do treści depeszy jako tekstu głównego, jest tekstem wtórnym wobec niej, przejmującym jej zawartość na zasadzie dosłownego przytoczenia – depesza staje się jego fragmentem, cytuje się ją bądź przytoczenie jest ukryte (częściowa parafraza). Treść depeszy kondolencyjnej, przywoływaną w komunikacie jawnie, poprzedzają sygnały cytowania: *В телеграмме отмечается, В телеграмме соболезнования, в частности, отмечается, В тексте телеграммы, в частности, говорится, В послании, в частности, говорится, Передаем текст телеграммы* (wprowadzenie zamyka dwukropek)⁵. Komunikaty pochodzą z lat 2000–2017, depesze obejmują lata 2009–2017. Teksty poddaje się analizie w grupach – depesze właściwe (50 tekstów), komunikat z cytowaniem depeszy (50 tekstów, 2000–2012), komunikat z parafrazowaniem, zapożyczeniem ukrytym (50 tekstów, 2015–2017). Z uwagi na wskazane dyferencje teksty te należy traktować indywidualnie, także jako nośniki nieidentycznych danych⁶. Depesze włączone są do ogromnego zbioru telegramów (depesze okolicznościowe), ta część dokumentów dyplomatycznych leży u podstaw odrębnej rubryki na oficjalnej stronie prezydenckiej administracji (*Стенограммы, Поездки, Телеграммы*).

Tytuł depeszy kondolencyjnej

Tytuły depez rosyjskich⁷ cechują się wysokim stopniem jednolitości, koncentrują się na odbiorcy komunikatu, a nie odmianie tekstu, być może warunkuje

⁵ Nie wydaje się, że treść depez cytowanych jest skracana, ale na taką ewentualność może wskazywać dopisek *в частности*, w związku z czym przy badaniu kompozycji wiarygodniejszym źródłem jest depesza pozyskiwana jako tekst samodzielny.

⁶ Zbieranie materiału odbywało się różną drogą – depesze ekscerpowano ze zbioru telegramów (przeгляд), komunikaty nowsze za pomocą zapytania *соболезнования*, starsze – *прискорбие*.

⁷ Na marginesie podejmę wątek depez w języku polskim (w celu porównania). Polskie depesze nie są publikowane samodzielnie, ale jako część komunikatu informacyjnego. Teksty te mają jednoznaczne miano (tytuł), to znaczy wskazuje się w nim na rodzaj dokumentu dyplomatycznego: *Depesza kondolencyjna Prezydenta RP do Prezydenta (...)* (tu nazwa kraju adresata, np. *Depesza kondolencyjna Prezydenta RP do Prezydenta Meksykańskich Stanów Zjednoczonych*). Depesze w swoim tytule mogą też zawierać leksem nazywający akt etykiety – *Kondolencje Prezydenta RP dla (...)*, w związku z (...). W zasobach polskich (oficjalna strona prezydenta RP) odnotowano też depesze nadesłane (listy kondolencyjne), ich tytuły zachowują analogiczną budowę – *Depesza kondolencyjna Prezydenta (...)* (tu nazwa kraju) *do Prezydenta RP*. Za wzorcowy uznam tytuł wskazujący na obie strony komunikatu, za jego odmiany (alternacje) tytuły zawierające w swej strukturze dane jedynie o stronie przesyłającej kondolencję, tytuły wskazujące na rodzaj wydarzenia, tytuł w postaci zdania z orzeczeniem, np. *Depesza Prezydenta RP po tragedii lawiny błotnej*

to ujęcie typologicznej informacji o tekście już w nazwie rubryki (*Телеграммы*): *Франсуа Олланду, Президенту Французской Республики* (Кремлин, 7.01.15). Analogiczny mechanizm stosuje się przy znakowaniu depesz gratulacyjnych, w efekcie oba typy tekstów, kumulując się we wspólnym zbiorze telegramów, nie są widocznie odseparowane od siebie. Tytuł depeszy pełni niejako funkcję adresu, jest okołołektostwy, zewnętrzny (jak adres na kopercie wiadomości listownej). Podaje się w nim oficjalną nazwę państwa adresata, np. *Мексиканские Соединённые Штаты, Тунисская Республика, Финляндская Республика, Аргентинская Республика*.

Komunikatom nadaje się tytuły, które poza mianem aktu etykietalnego mogą uwzględniać: po pierwsze adresata, po drugie okoliczność, po trzecie nadawcę aktu (prezydenta), adresata i okoliczność, po czwarte informację o podjęciu przez danego nadawcę czynności związanej z aktem etykietalnym, fakultatywnie o okoliczności (wzorce 3 i 4 z lat 2000–2012)⁸, por.

1. *Соболезнования Президенту США Бараку Обаме* (Кремлин, 5.12.16);
2. *Соболезнования в связи с кончиной германского политика Гельмута Коля* (Кремлин, 16.06.17);
3. *Дмитрий Медведев выразил соболезнования Президенту Алжира Абдельазизу Бутефлике в связи с наводнениями в ряде провинций страны* (Кремлин, 16.09.09);
4. *Дмитрий Медведев направил соболезнования Президенту Италии Джорджо Нapolитано в связи с происшедшей в Виареджо катастрофой* (Кремлин, 30.06.09); *Владимир Путин направил телеграмму соболезнования Президенту Республики Индонезии Сусило Юдойоно* (Кремлин, 29.03.05)⁹.

Etykieta językowa w depeszy kondolencyjnej

W depeszach stosuje się tradycyjny zwrot grzecznościowy inicjujący kontakt, wspólny dla odmian korespondencji oficjalnej (firmy, urzędy): *Уважаемый господин* + nazwa funkcyjna, *Уважаемая госпожа* + nazwa funkcyjna, np. *Уважаемый господин Президент, Уважаемый господин Премьер-министр, Уважаемая*

we Włoszech, Президент RP przesłał kondolencje *Prezydentowi Stanów Zjednoczonych*. Tytuły ze słowem *kondolencje* mogą nie zawierać danych nadawcy, przez co nagłówek traci charakter nagłówka oficjalnego (np. *Kondolencje w związku z atakami w Bostonie*). Wzorzec tytułu w polskiej depeszy kondolencyjnej jest stabilny, obejmujący bądź informację gatunkową i poznawczą (strony), bądź komunikacyjną (akt mowy).

⁸ W tekstach z tytułem w postaci dwuczłonowego zdania odrębny lid praktycznie nie był notowany, podwójną funkcję pełni sam tytuł (cytowana depesza stanowi zaś treść tekstu).

⁹ Wśród telegramów kondolencyjnych są też teksty skierowane do pojedynczych osób, rodzin wybitnych osobistości (nagłówek *Родным и близким кого-л.*). W kręgu zainteresowań badawczych w przedstawianym opracowaniu mieszczą się depesze adresowane do głów państw i szefów rządu jako partnerów o tej samej randze oraz, pośrednio, adresata zbiorowego (narodu), depesze w związku z odejściem ważnych osobistości (polityków) nie podlegają szczegółowej analizie (por. dalej).

*госпожа Президент*¹⁰. Odnotowano jeden przypadek rezygnacji z oficjalnej formuły na rzecz imienia i patronimika prezydenta przy zachowaniu w nagłówku zewnętrznym informacji o piastowanym urzędzie (adresat – zwierzchnik jednej z b. republik radzieckich)¹¹. Dobór adresatywu podporządkowuje się ustrojowi państwa, czego dobrym przykładem jest zwrot *Уважаемый товарищ* (wraz z imieniem i nazwiskiem) stosowany w korespondencji z prezydentami państw socjalistycznych (np. Socjalistycznej Republiki Wietnamu)¹² oraz *Ваше Величество* (do monarchy). W depezach po zwrocie do adresata najczęściej stawiano przecinek, rzadziej tradycyjny wykrzyknik (8 użyć), sprzyjający emfazie, który tu, w sytuacji wymagającej wyciszenia, może wydać się zbyt ekspresywny, głośny¹³. Tekst zamyka się okazaniem szacunku adresatowi, dla depezy typowa okazuje się formuła najprostsza (w odróżnieniu od not werbalnych ze specyficzną inicjalną i finalną formułą grzecznościową) – *С уважением*¹⁴, potwierdzająca realizację cechy gatunkowej depezy, jaką jest zwartość, ekonomiczność formy i treści [zob. Sutor 2008, 278]. Element końcowy to imię i nazwisko nadawcy (bez patronimika), czyli prezydenta – *Владимир Путин, Дмитрий Медведев* (w telegramach rosyjskich, pozyskiwanych drogą internetową, przy nazwisku nie odnotowano danych o piastowanym urzędzie głowy państwa)¹⁵. Zwraca uwagę prostota w etykiecie depezy. Tylko nieliczne tytuły adresowe (4 przypadki z wyekscerpowanych w wersji elektronicznej) zawierały właściwy dla korespondencji dyplomatycznej komponent etykietalny: *Его Превосходительству господину (...), Президенту (...)*, pozostałe opierały się na danych osobowych i nazwie funkcyjnej oraz nazwie kraju (por. *Tytuł depezy kondolencyjnej*).

¹⁰ W depezach gratulacyjnych zwrot może być podwójny, oficjalny i przyjacielski, np. *Уважаемый господин Президент, дорогой Саули* (6.12.13). Nazwa funkcyjna w zwrocie do adresata zapisywana jest wielką literą (*Президент, Премьер-министр*), por. wzory [Акишина, Формановская 2008, 7].

¹¹ Ten sposób zwracania się odnotowano także w depezach gratulacyjnych.

¹² Zażyłość zwierzchników państw, bliższe więzi krajów oraz okoliczność mogą wpływać na wybór podwójnej formy zwrotnej i w telegramie kondolencyjnym, np. *Уважаемый товарищ Рауль Кастро, дорогой друг* (26.11.16).

¹³ W 17 depezach (na 42 teksty) po zwrocie do adresata z przecinkiem odnotowano niezgodność z wymogami poprawnościowymi – mimo przecinka pierwszy wyraz treści depezy pisano wielką literą.

¹⁴ To zarazem formuła uniwersalna, wspólna dla różnych pism oficjalnych, za formułę dyplomatyczną uznaje się zwrot *С совершенным почтением* [Акишина, Формановская 2008, 16]. Interakcja w notach, w odróżnieniu od depeż, odbywa się na poziomie ministerstw [zob. Бялэк 2015, 32–43].

¹⁵ Por. depeze w języku polskim: *Z wyrazami szacunku*, spersonalizowane, rozbudowane – *Proszę przyjąć wyrazy najwyższego szacunku, Proszę przyjąć, Eksceleńco, zapewnienia o moim najwyższym poważaniu* (rzadko, zbliżenie formuły z telegramu do komplementu finalnego z noty werbalnej). Dane osobowe nadawcy może uzupełniać informacja o piastowanym urzędzie *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej* (nad lub pod nazwiskiem, zob. ilustracje [Sutor 2008, 292–296]).

Kompozycja depezy kondolencyjnej

Na bazie 50 tekstów podjęto próbę zrekonstruowania wzorca gatunkowego kondolencji w dyplomacji¹⁶. Zgodnie ze wskazaniem realizacji tekstowych korpus telegramu może liczyć dwa lub trzy segmenty, których przesłanie ma dwóch odbiorców, tekst w całości może być aktem ekspresywnym albo też wzbogacają go treści deklaratywne, np. *Готовы и далее оказывать поддержку (...)*.

W przypadku depezy dwudzielnej w pierwszym segmencie (zdaniu) realizowany jest akt kondolencyjny, w który nazwę właściwym, prymarnym, stronami interakcji werbalnej są najdostojniejsze osoby w państwie i reprezentujące naród. Podawane przez słowniki sposoby wyrażania danego aktu etykiety potwierdzają się jako instrument werbalizacji intencji, znamieny dla omawianego gatunku (ale, zauważmy, niebędący jego wyłączną własnością, formuła jest bowiem standardowa) – *Примите соболезнования* [zob. ТСПЯ 2008, 909; Акишина, Формановская 2008, 100]¹⁷. Segment następny zawiera prośbę o przekazanie wyrazów współczucia, otuchy rodzinom ofiar, osobom bliskim oraz życzeń powrotu do zdrowia poszkodowanym (nadawca otacza ich troską). Byłby to akt kondolencyjny pośredni, wtórny, to znaczy skoncentrowany na niejednorodnym odbiorcy nieinstytucjonalnym¹⁸, podczas gdy odbiorca prymarny, piastujący urząd prezydenta, pełni funkcję ogniwa łączącego go i nadawcę (pośredniość rozumiana dosłownie)¹⁹. Segmenty ze ścisłymi kondolencjami liczą po jednym zdaniem. Oto zawartość modelowej depezy dwudzielnej, realizowanej według ustalonego wzorca (27 z 42 tekstów):

Segment 1.

1. Szablon jednolity z treścią zmienną w drugiej części zdania

Примите глубокие/искренние²⁰ соболезнования в связи с чем-л.²¹ – с гибелью людей, с гибелью пассажиров самолёта, с трагическими последствиями террористического акта, с трагедией, в связи с крушением парома, с человеческими жертвами

¹⁶ Znaczenie dla identyfikacji wzorca dominującego (wzorców dominujących), jego alternacji ma liczba tekstów w korpusie badawczym. Wśród tekstów, o których mowa wyżej, 50 odnosi się do ostatnich lat, stąd powtarzalność tego a nie innego schematu treściowo-językowego.

¹⁷ W komunikatach parafrazujących treść depezy pierwszy segment (lid) bazuje na drugiej tradycyjnej formule kondolencyjnej *выразить соболезнования кому-л.* (przeziennie z *направить соболезнования*, także *направить телеграмму соболезнования, с соболезнованиями*).

¹⁸ Osoby połączone więziami pokrewieństwa (*родные*) oraz więzią uczuciową (*близкие*).

¹⁹ Nie chodzi tu o akt pośredni, w którym intencja jest implikowana [zob. Marcjanik 1997, 78].

²⁰ W danej formule przeważa przydawka *глубокие* (ok. 2/3 tekstów danego wzorca), określenie *искренние* częściej znajdowało wykorzystanie w drugim segmencie. W pojedynczych przypadkach przymiotniki używano w formie superlatywu (*самые глубокие, самые искренние*).

²¹ W depezach w związku ze śmiercią zasłużonej osobistości pojawia się przyimek *по поводу* (*по поводу кончины кого-л.*), teksty bazują na odmiennym wzorcu (zawierają np. informację o zasługach).

*и значительными разрушениями, с трагическим происшествием, с многочисленными человеческими жертвами (...)*²².

Рог. **Примите искренние соболезнования** в связи с многочисленными человеческими жертвами, вызванными сходом оползня на севере вашей страны (Кремлин, 23.11.15).

Treść następująca po skonwencjonalizowanej formule *Примите соболезнования* (z opuszczeniem zaimka *мои*) jest kształtowana z jednej strony indywidualnie (różne powody), z drugiej jednak sformułowania i w tej części są do przewidzenia, mniejsza lub większa petryfikacja ujawnia się na poziomie całego zdania. Podanie okoliczności zanotowano w całym zbiorze – w depezach i komunikatach, to ich konstanta, choć w aktach kondolencji, realizowanych jako akty nieoficjalne, powód kondolencji może nie być artykułowany, lecz podlegać tabuizacji [zob. Kaptur, Narloch 2014, 62]. W tekstach leksemy *гибель* (zamiennik słowa *смерть*), *погибший* nie są eufemizowane.

Segment 2.

2.1. Szablon jednolity z modyfikacjami w drugiej części zdania²³

1. *Прошу передать слова искреннего сочувствия и поддержки **родным и близким** погибших, пожелания скорейшего выздоровления всем **пострадавшим**; Прошу передать слова искреннего сочувствия и поддержки родным и близким погибших, **а также** пожелания скорейшего выздоровления всем пострадавшим;*
2. *Прошу передать слова искреннего сочувствия и поддержки **семьям** погибших, а также пожелания скорейшего выздоровления пострадавшим;*
3. *Прошу передать слова искреннего сочувствия родным и близким погибших, а также пожелания скорейшего выздоровления всем **раненым**;*
4. *Прошу передать слова искреннего сочувствия и поддержки родным и близким погибших;*
5. *Прошу передать слова сочувствия и поддержки **тем, кто** потерял в этой катастрофе своих родных и близких²⁴, etc.*

W segmencie niezmienny jest sposób formułowania prośby, którą wyraża się analitycznie, bez eksplikacji *ja* mówiącego, co w efekcie sprzyja eksponowaniu samego aktu (*прошу передать*)²⁵, stały jest także jej przedmiot (wyrazy szczerzego

²² Wskazana tragiczna okoliczność w depezach jest uszczegóławiana.

²³ Ilustracje zamieszczam bez metryczki, ponieważ traktuję je jako szablon (brak szczegółów identyfikujących zdarzenie jako konkretne, odbywające się w określonym miejscu i czasie).

²⁴ Lista przykładów jest dłuższa z powodu możliwych wskazań w zdaniach na rodzaj zdarzenia (zamazach, żywioł), jak w danej ilustracji (5).

²⁵ Użycie słowa *прошу* w niektórych kontekstach, zdaniem badaczy rosyjskich, może oznaczać obniżenie pozycji nadawcy [Зализняк, Левонтина, Шмелёв 2012, 170], w depezach jako tekstach oficjalnych

współczucia i wsparcia, życzenia zdrowia). Czasownik *прошу* w telegramach ocenia się jako komponent akcentujący zamiar komunikacyjny [Унукович 2010]. Dalsza część zdania dotycząca tych, którym otucha i siły są potrzebne, cechuje się nieznacznymi dyferencjami leksykalnymi (*родным и близким, пострадавшим* jako stabilna część wzorca, *семьям, раненым* jako jego alternacje), niekiedy składniowymi (wprowadzenie zdania podrzędnego – *тем, кто (...)*), w którym następuje eufemizacja przekazu, por. przykład 5). Znaczenia reakcji emocjonalnych *соболезнование /соболезнования*²⁶ oraz *сочувствие* w ogólnym rozumieniu są sobie bliskie, wskazują na to definicje leksykograficzne, w których znaczenie pierwszej z nominacji wyjaśnia się poprzez odwołanie do drugiej [np. БТСУш 2014, 755; ТСПЯ 2008, 909], ale, zaznaczymy, nie odwrotnie, gdyż formuła *Примите мои соболезнования* obejmuje zasadniczo konteksty dotyczące śmierci [Акишина, Формановская 2008, 100; БТС 2003, 1224]²⁷. W analizowanych depezech wyraz *сочувствие* ściśle przynależy do segmentu drugiego, współwystępuje z rzeczownikiem *поддержка* (wsparcie), ma adresata nieinstytucjonalnego²⁸.

2.2. Alternacja szablonu podstawowego z formą zwrotną / zaimkiem osobowym

1. *Прошу Вас, господин Президент, передать слова сочувствия родным и близким погибших, пожелания скорейшего выздоровления пострадавшим;*
2. *Прошу Вас передать слова сочувствия и поддержки семьям погибших, а также пожелания скорейшего выздоровления всем, кто пострадал в результате стихийного бедствия.*

Forma zwrotna (*господин Президент*), ulokowana w treści prośby, jest nietypowa dla oficjalnej depezy kondolencyjnej (1 wystąpienie)²⁹, akt wymyka się ze sztywnych ram konstrukcyjnych, staje się bardziej osobisty i emocjonalny, realny (alternacja pragmatyczna). W zebranych depezach zazwyczaj także zaimek osobowy w funkcji dopełnienia (*Вас*) podlega redukcji (we wzorach korespondencyjnych traktuje się go jako komponent fakultatywny [zob. Акишина, Формановская 2008, 102]).

прошу buduje prośbę postrzeganą jako neutralną [Акишина, Формановская 2008, 108].

²⁶ W hasłownikach słowników jednojęzycznych oraz dwujęzycznych leksem pojawia się w formie l. poj. W depezach kondolencyjnych używa się go w formie l. mn. Polskie odpowiedniki dla leksemu *соболезнование* (l. poj.) to: *współczucie, ubolewanie, kondolencja* [SDwor 1969, 731], *współczucie* (1), *kondolencje* (2), *wyrazy ubolewania* (3) [Bogusławski 1983, I, 462; NSRPPR 2016, 473].

²⁷ Nie inaczej charakteryzuje się wyraz *kondolencje* w języku polskim [por. USJP 2003, 2, 198], zob. także pracę [Rogalska 2015, 185–200]. W słowniku semantycznym wyrazu *соболезнование* i *сочувствие* występują we wspólnym polu znaczeniowym 'сочувствие, жалость'. W definicji pierwszego z nich odniesienie do nieszczęścia w postaci śmierci nie jest sformułowane jednoznacznie, por. *Глубокое сочувствие по поводу чьего-н. горя, беды* [PCC 2003, III, 247].

²⁸ *Сочувствие* (współczucie) znalazło się na liście bazowych konceptów rosyjskiego językowego obrazu świata [Зализняк, Левонтина, Шмельёв 2005].

²⁹ W pozostałych zbiorach depech (teksty cytowane) taki przypadek również notowano incydentalnie.

Oba segmenty ulegają petryfikacji treściowo-składniowej (zdania pojedyncze jednoczłonowe, ros. *односоставное предложение*)³⁰. W depezach (6 tekstów) odnotowano treści wyrażające postawy współodczuwania (jednoczenie się w bólu z dotkniętymi tragedią), fundamentem zdania jest połączenie *разделяем скорбь*³¹ (*ты – my wszyscy, nasz kraj*). Po pierwsze, zdanie może samodzielnie tworzyć segment drugi, zastępując akt kondolencyjny z prośbą (przejęcie jego funkcji, upodobnienie przesłania), po drugie, współwystępować z nim, zachowując funkcję pierwotną – wyrażanie empatii (wypowiedź z separacją adresata: postawę solidarnościową z rodzinami wyraża się w imieniu narodu – *разделяем*, prośbę formułuje się w imieniu własnym jako zwierzchnik państwa – *прошу*). Formuła *разделяем скорбь* umożliwia eufemizację przekazu (zob. czasownik *потерять* [СЭ 2008, 341]):

Разделяем скорбь тех, кто потерял в этой катастрофе своих родных и близких (Кремлин, 30.12.14); *Разделяем скорбь тех, кто потерял своих родных и близких* *Прошу передать слова поддержки всем пострадавшим и оставшимся без крова в результате разгула стихии* (Кремлин, 11.10.13).

Treść depez w związku ze skutkami zamachów terrorystycznych zawiera słowa potępienia dla zbrodni (ujmowane w zdanie o stałej treści) oraz deklaracje gotowości do wspierania walki z terroryzmem, akcentuje się negatywną ocenę postępku za pomocą określeń piętnujących (*циничное, варварское преступление*), zwykle wprowadza się je jako segment środkowy (6 depez, dodatkowo dwa bądź trzy zdania)³², po którym następuje akt kondolencyjny pośredni (*Прошу передать (...)*)³³. Por. ilustracje:

Решительно осуждаем это циничное преступление. Подтверждаем готовность к продолжению активного сотрудничества в борьбе с угрозой терроризма (Кремлин, 7.01.15).

³⁰ Sformułowania *выразил соболезнования* oraz *передал слова сочувствия и поддержки* (podmiot – głowa państwa) w zwartych komunikatach informacyjnych odpowiadają formułom *примите соболезнования* oraz *прошу передать слова сочувствия и поддержки* z depezy dwudzielnej.

³¹ Jewgienija Mitina podkreśla użycie form czasu teraźniejszego jako typowe dla gatunku kondolencji [Митина 2012, 56].

³² W pozostałych depezach dodatkowo segment (środkowy lub końcowy) służył wyrażeniu solidarności z narodem dotkniętym nieszczęściem, życzeniu siły i pocieszeniu, np. *Пусть мужество не покинет их в этот тяжёлый час; В этот тяжёлый час россияне скорбят с народом (...)*.

³³ Depesze kondolencyjne, przekazywane w związku z klęskami żywiołowymi, mogą zawierać zapewnienia o chęci niesienia konkretnej pomocy w likwidacji skutków katastrofy (segment końcowy, *подтверждаем/подтверждаю*): *Подтверждаю нашу солидарность и готовность оказать содействие в преодолении последствий этой природной катастрофы* (Кремлин, 27.05.06).

Kluczowy w ocenie tożsamości wzorca jest pierwszy segment (zdanie), jego treść i siła illokucyjna odciskają piętno na zawartości kolejnych partii. Idąc tym tropem, należy zasygnalizować obecność w zbiorze drugiego wzorca z innym początkiem tekstu, niska frekwencja w realizacjach tekstowych (8 rejestracji, lata 2009–2012) nie przesądza jednak o jego peryferyjności dla telegramów kondolencyjnych w ogóle (szczupły zestaw tekstów, pominięcie oficjalnych telegramów skierowanych do odbiorców indywidualnych, którzy nie reprezentują państwa, wzorzec może być też mniej lub bardziej preferowany w pewnym okresie). Segment początkowy ujawnia reakcję nadawcy (wyrażenie żalu, bólu na wieść o nieszczęściu):

Segment 1.

С глубоким прискорбием воспринял известие; С прискорбием узнал; С болью узнал; С глубоким сопереживанием восприняли известие³⁴; С чувством глубокого сопереживания узнал – о чём-л. (о трагическом происшествии, о катастрофе самолёта, о землетрясениях).

Rzeczowniki *прискорбие* (żał), *скорбь* (ból), będące podniosłymi synonimami leksemu *печаль* [zob. CPC 2002; PCC 2003, III, 250], wraz ze słowem *боль* nazywają stan smutku, rzeczownik *сопереживание* (empatia) [zob. NSRPPR 2016, 479] jest częścią zbioru leksemów o znaczeniu współprzeżywania, współodczuwania nieszczęścia (*сочувствие, сострадание* [zob. БТСС 2008, 333–334])³⁵. Wystąpienia słowa *прискорбие* w segmencie pierwszym przesłano dodatkowo w 50 komunikatach informacyjnych z depezbami cytowanymi (2000–2012), notując jego użycie przemienne z czasownikiem *узнал* i czasownikiem *воспринял* (w zrównoważonych proporcjach), dla którego to charakterystyczne jest występowanie z przysłówkiem (*воспринять что-л. как*).

Kompozycja telegramów ze wskazanego okresu nie jest jednolita (problem do dalszej eksploracji). Teksty mają zarówno dwóch odbiorców (prezydent jako przedstawiciel narodu oraz rodziny, bliscy ofiar, poszkodowani), jak i jednego – rodziny, inni bliscy, poszkodowani (złożony odbiorca nieoficjalny obejmujący określone grupy osób). Przy formalnym niewskazaniu odbiorcy prymarnego (głowa państwa) werbalizacja aktu etykiety odbywa się z zaangażowaniem wszystkich leksemów ze znaczeniem współodczuwania i pomocy, z rozróżnieniem adresata – *соболезнования* (odbiorca – rodziny ofiar, osoby z bliskiego kręgu), *сочувствие*,

³⁴ Formę l. mn. czasownika odnotowano jednokrotnie, w zbiorze uzupełniającym (depesze cytowane) wystąpiła ona sześć razy, np. *С глубоким прискорбием и сопереживанием восприняли сообщение, С глубоким прискорбием восприняли известие, С прискорбием узнали, С большой скорбью восприняли сообщение (...)*. Stosuje się dwa rzeczowniki – *известие* oraz *сообщение*.

³⁵ Ogniwem łączącym szeregi synonimów słów *печаль* i *сочувствие* jest *соболезнование* [zob. CPC].

поддержка (odbiorca – poszkodowani), w ten sposób dokonuje się semantyczne rozgraniczenie nominacji emocji i gradacja ich przekazu (opuszczenie życzeń zdrowia):

Прошу передать от меня лично и от всего российского народа соболезнования родным и близким погибших, слова искреннего сочувствия и поддержки всем пострадавшим (Кремлин, 19.09.11);

Прошу Вас, господин Президент, передать искренние соболезнования семьям погибших и сердечное сочувствие всем пострадавшим в результате стихийных бедствий (Кремлин, 16.09.09).

Warto odnotować, że w depeszy dwudzielnej (pierwszy wzorzec) akt kondolencji ze słowem *соболезнования* konsekwentnie sformułowano pod adresem wyłącznie odbiorcy instytucjonalnego, w grupie tekstów ze słowem *прискорбие* akt kondolencyjny wobec głowy państwa opiera się także na leksemie *сочувствие*, np. *Выражаю Вам искреннее сочувствие (...)*.

Wyrażenie celu illokucyjnego (współczucie, żal, ubolewanie) w depeszy kondolencyjnej podporządkowane jest konwencji oficjalnej, intencja ulega stereotypizacji językowej i kompozycyjnej (utarte formuły językowe ze stałą i stosunkowo stałą sekwencją w tekście). Wzorcowy telegram zwarty, zidentyfikowany w korpusie badawczym ma dwóch adresatów, bezpośredniego i pośredniego, sam akt jest wówczas dwustopniowy i oparty na odmiennych formułach etykiety przyjętych dla tragicznych okoliczności. Jego alternacją jest depesza trójdzielna, mówiąca o solidaryzowaniu się z całym narodem lub osobami najbliższymi. Dostrzega się etykietalny minimalizm telegramu kondolencyjnego, realizowany przez upraszczanie formuł grzecznościowych, korzystanie z uniwersalnych szablonów dla samego aktu.

Bibliografia

Źródła

Кремлин – Президент России. (online) <http://kremlin.ru>

Słowniki

Bogusławski Andrzej. 1983. *Ilustrowany słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. T. I. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.

BSSIA – *Bol'soj slovar' sinonimov i antonimov russkogo âzyka*. 2016. Sost. Šil'nova N.I. Moskva: ООО „Дом славянской книги” [БССИА – *Большой словарь синонимов и антонимов русского языка*. 2016. Сост. Шильнова Н.И. Москва: ООО „Дом славянской книги”].

BTS – *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo âzyka*. 2003. Glav. red. Kuznecov S.A. Sankt-Peterburg: Norint [БТС – *Большой толковый словарь русского языка*. 2003. Глав. ред. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: Норинт].

- BTSS – *Bol'šoj tolkovyj slovar' sinonimov rusckoj reči*. 2008. Red. Babenko L.G. Moskva: Ast-Press Kniga [БТСС – *Большой толковый словарь синонимов русской речи*. 2008. Ред. Бабенко Л.Г. Москва: Аст-Пресс Книга].
- BTSUŠ – Ušakov Dmitrij N. 2014. *Bol'šoj tolkovyj slovar' ruskogo ŗzyka. Sovremennâ redakciâ*. Moskva: ООО „Dom slavânskoj knigi” [БТСУШ – Ушаков Дмитрий Н. 2014. *Большой толковый словарь русского языка. Современная редакция*. Москва: ООО „Дом славянской книги”].
- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*. 2000. Red. nac. Bańko M. T. 1: A–Ó. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- NSRPPR – Wawrzyńczyk Jan, Bartwicka Halina, Kulpina Valentina, Małek Eliza. 2016 (2008). *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*. Red. nauk. Wawrzyńczyk J. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- RSS – *Russkij semantičeskij slovar'*. 2003. Pod obš. red. Švedovoj N.Ū. T. III. Moskva: Azbukovnik [РСС – *Русский семантический словарь*. 2003. Под общ. ред. Шведовой Н.Ю. Т. III. Москва: Азбуковник].
- SDwor – *Настольный русско-польский словарь. Podręczny słownik rosyjsko-polski*. 1969. Red. Dworecki J.H. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SĖ – Seničkina Elena P. 2008. *Slovar' èvfemizmov ruskogo ŗzyka*. Moskva: FLINTA: Nauka [СЭ – Сеничкина Елена П. 2008. *Словарь эвфемизмов русского языка*. Москва: ФЛИНТА: Наука].
- SRS – Abramov Naum. 2002 (1999). *Slovar' ruskich sinonimov i shodnyh po smyslu vyraženij*. Moskva. Èlektronnaâversiâ, „GRAMOTA.RU” [СРС – Абрамов Наум. 2002 (1999). *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва. Электронная версия, „ГРАМОТА.РУ”].
- SS – Kurzowa Zofia, Kubiszyn-Mędrala Zofia, Skarzyński Mirosław, Winiarska Justyna. 1998. *Słownik synonimów*. Red. nauk. Kurzowa Z. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TSRĀ – *Tolkovyj slovar' ruskogo ŗzyka s vključeniem svedenij o proižoženii slov*. 2008. Otv. red. Švedova N.Ū. Moskva: Azbukovnik [ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*. 2008. Отв. ред. Шведова Н.Ю. Москва: Азбуковник].
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2003. Red. Dubisz S. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Opracowania

- Akišina Alla A., Formanovskaâ Natal'â I. 2008. *Ètiket ruskogo pis'ma: Učebnoe posobie*. Izd. 6-e. Moskva: Lenand [Акишина Алла А., Формановская Наталья И. 2008. *Этикет русского письма: Учебное пособие*. Изд. 6-е. Москва: Ленанд].
- Bâlèk Èva. 2015. *Ètiket verbal'noj noty: kompliment*. V: *Ruskij ŗzyk segodnâ*. Vyp. 6: *Rečevye žanry sovremennogo obšeniâ*. Otv. red. Zanađvorova A.V. Moskva: FLINTA: Nauka: 32–43 [Бялэк Эва. 2015. *Этикет вербальной ноты: комплимент*. В: *Русский язык сегодня*. Вып. 6: *Речевые жанры современного общения*. Отв. ред. Занадворова А.В. Москва: ФЛИНТА: Наука: 32–43].
- Białek Ewa. 2015. *Translat i korpus: o projekcie „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”*. W: „Przekład – Język – Kultura”. T. IV. Red. Lewicki R. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 137–149.
- Kaptur Ewa, Narloch Andrzej. 2014. *Rosyjskie internetowe wpisy kondolencyjne (cz. 1)*. „Acta Neophilologica” nr 16/1: 53–64.
- Marcjanik Małgorzata. 1997. *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Marcjanik Małgorzata. 2001. *W kręgu grzeczności*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

- Mitina Evgeniâ A. 2012. *Rečevoj žanr „Soboleznovanie” v ruskoj lingvokul'ture*. „Vestnik ČelGU” № 2 (256): 56–58. (online) <http://cyberleninka.ru/article/n/rechevoj-zhanr-soboleznovanie-v-russkoj-lingvokulture> (dostęp 30.06.2017) [Митина Евгения А. 2012. *Речевой жанр „Соболезнование” в русской лингвокультуре*. „Вестник ЧелГУ” № 2 (256): 56–58. (online) <http://cyberleninka.ru/article/n/rechevoj-zhanr-soboleznovanie-v-russkoj-lingvokulture> (дostęp 30.06.2017)].
- Orłowski Tomasz. 2015. *Protokół dyplomatyczny. Między tradycją a nowoczesnością*. Warszawa: PISM.
- Rogalska Marta. 2015. *Kondolencje w polszczyźnie. Definicja – kontekst pragmatyczny – wzorzec gatunkowy*. „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 27: 185–200.
- Sutor Julian. 2008. *Korespondencja dyplomatyczna*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Sutor Julian. 2010. *Leksykon dyplomatyczny*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Sutor Julian. 2012. *Prawo dyplomatyczne i konsularne*. Warszawa: LexisNexis.
- Sutor Julian. 2016. *Etykieta dyplomatyczna z elementami protokołu i ceremoniału*. Warszawa: Wolter Kluwer.
- Unukovič E.A. 2010. *Telegramma soboleznovaniâ kak szhatyj političeskij tekst*. „Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Ševčenka”. (online) <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18694-telegramma-soboleznovaniya-kak-szhatyj-politicheskij-tekst.html> (dostęp 30.06.2017) [Унукович Е.А. 2010. *Телеграмма соболезнования как сжатый политический текст*. „Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка”. (online) <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/104/18694-telegramma-soboleznovaniya-kak-szhatyj-politicheskij-tekst.html> (дostęp 30.06.2017)].
- Wojtak Maria. 2004. *Gatunki prasowe*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zalznâk Anna A., Levontina Irina B., Šmelëv Aleksej D. 2005. *Ključevye idei ruskoj âzykovoj kartiny mira*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury [Зализняк Анна А., Левонтина Ирина Б., Шмелёв Алексей Д. 2005. *Ключевые идеи русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянской культуры].
- Zalznâk Anna A., Levontina Irina B., Šmelëv Aleksej D. 2012. *Konstanty i peremennye ruskoj âzykovoj kartiny mira*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury [Зализняк Анна А., Левонтина Ирина Б., Шмелёв Алексей Д. 2012. *Константы и переменные русской языковой картины мира*. Москва: Языки славянской культуры].

Summary

Russian condolence telegram – towards a genre pattern

The aim of the study is to characterise a genre pattern of a condolence telegram in Russian. A telegram is one of many genres of diplomatic correspondence, used to give condolences and express sympathy and support on the occasion of calamities and natural disasters. The senders and receivers of telegrams are heads of state (official institutinal communication), as well as nations of both countries and people afflicted with the disaster. The study conducted on a corpus of 150 texts (50 telegrams and 100 press releases) analyses the structure and lexico-pragmatic features of texts to establish the most frequent pattern of telegram in the current textual corpus. The results of the study show that a condolence telegram is a highly conventionalized genre.

Key words: condolence telegram, diplomacy, genre pattern, text, press release

Kontakt z Autorką:
e.bialek@poczta.umcs.lublin.pl